

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ПОТАПЕНКО ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

УДК 347.962

САМОСТІЙНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ

12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Москвич Лідія Миколаївна,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри
організації судових та правоохоронних органів

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Бринцев Василь Дмитрович,
Конституційний Суд України, суддя;

кандидат юридичних наук, доцент
Свида Олексій Георгійович,
Національний університет «Одеська юридична
академія», доцент кафедри організації судових
та правоохоронних органів.

Захист відбудеться 29 жовтня 2015 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 24 вересня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Конституція України проголосила права та свободи людини найвищою соціальною цінністю і поклала на державу обов'язок з їх дотримання й захисту. У реалізації цієї державної функції беруть участь усі гілки влади, але центральне місце у всьому правозахисному механізмі відводиться суду. Реформування судової системи України та відповідних правових засад функціонування суду, здійснюваних з метою підвищення ефективності здійснення правосуддя, актуалізує питання підсилення гарантій самостійності судової влади. Адже судовий захист може стати повним та ефективним лише за умови справжньої самостійності судової влади й реальної незалежності суддів як основних гарантів прав і свобод громадян. Незважаючи на те, що окремі засади ефективної організації та функціонування судової влади набули широкого висвітлення у вітчизняній науковій літературі, в Україні бракує наукових робіт, присвячених концептуальним положенням самостійності судової влади. Дослідження судової самостійності є актуальним ще й тому, що стан нормативної регламентації гарантій самостійності судової влади містить низку прогалин і суперечностей, усунення яких сприятиме удосконаленню функціонування державного механізму.

Забезпечення законодавчих приписів щодо незалежності суддів і самостійності суду на сьогодні не можна визнати задовільним, бо існує низка проблем, що вимагають свого наукового вирішення. Отже, актуальність теми дисертації зумовлена потребою узгодження чинного законодавства про судоустрій та статус суддів із суспільними потребами й міжнародно-правовими стандартами належного судочинства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язано з тематикою науково-дослідних робіт кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і виконано в рамках державної цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема роботи затверджена вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого 04 вересня 2009 р. (протокол № 1).

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення концептуальних основ самостійності судової влади та

організаційно-правових гарантій її забезпечення. Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання:

- з'ясувати ступінь теоретичної розробленості концептуальних положень самостійності судової влади у вітчизняній і зарубіжній правовій науковій літературі;

- розкрити сутність та зміст поняття самостійності судової влади, його правову природу та охарактеризувати його системно-структурні зв'язки з іншими засадами судової влади;

- визначити роль та місце принципу самостійності в регулюванні статусу судової влади, обґрунтувати систему та зміст гарантій його забезпечення;

- розкрити зміст організаційно-правових гарантій забезпечення самостійності судової влади

- встановити механізми реалізації самостійності судової влади судами при здійсненні правосуддя та інших функцій судової влади;

- визначити основні проблеми механізму забезпечення та реалізації принципу самостійності судової влади в Україні й запропонувати шляхи їх розв'язання;

- сформулювати науково обґрунтовані висновки і пропозиції, що стосуються вдосконалення чинного законодавства щодо забезпечення самостійності судової влади.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають, змінюються і припиняються у процесі забезпечення самостійності судової влади, а також норми чинного законодавства, що визначають організаційно-правові гарантії її забезпечення.

Предметом дослідження є самостійність судової влади.

Методи дослідження. У межах дисертації використовується комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження й пізнання, що застосовуються в сучасній правовій доктрині, які і становлять методологічне підґрунтя цієї наукової роботи. Загальний діалектичний метод задіяно у процесі наукового пізнання сутності принципу самостійності судової влади та його елементів. Системно-структурний надав можливість проаналізувати зв'язок складників самостійності судової влади із принципом незалежності суддів, здійснити їх розмежування, дослідити систему гарантій реалізації досліджуваного принципу та шляхи їх удосконалення. Порівняльно-правовий метод дозволив простежити становлення самостійності судової влади в законодавстві, на практиці та в юридичній теорії України й зарубіжних держав. Формально-логічний обрано при класифікації елементів і гарантій самостійності судової влади,

з'ясуванні й роз'ясненні положень чинного законодавства. При обробленні результатів узагальнення статистичних даних державних органів став у нагоді статистичний метод. Дотримання вимог правильної логічної побудови понять, суджень та умовиводів сприяло обґрунтованості достовірності зроблених висновків. Оперування всіма методами дослідження у взаємозв'язку забезпечило повноту й об'єктивність дослідження.

Теоретичні засади дисертаційної роботи ґрунтуються на наукових працях і дослідженнях з філософії права, соціології, загальної теорії держави і права, конституційного права, теорії процесуального права й теоретичних засад судоустрою.

Емпірична база дослідження охоплює: (а) узагальнення даних судової статистики судів загальної юрисдикції за 2004 – 2014 роки; (б) рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду України, судів України; (в) практику Європейського суду з прав людини і статистичні дані щодо розглянутих ним справ проти України; (г) узагальнення практики діяльності господарського суду Харківської області й Харківського апеляційного господарського суду за 2010 – 2014 роки. Результати дисертаційного дослідження ґрунтуються на особистому досвіді автора, отриманому на посаді судді господарського суду Харківської області й Харківського апеляційного господарського суду.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці на дисертаційному рівні і з урахуванням положень Конституції й законів України, міжнародно-правових актів щодо організації умов для належного судочинства, законодавства зарубіжних країн, а також правозастосовної практики розроблено концептуальні основи самостійності судової влади та організаційно-правові гарантії її забезпечення. У дисертації запропоновано низку нових теоретичних і практичних положень.

Уперше:

- сформульовано концепцію самостійності судової влади, яка включає систему елементів, джерел, гарантій та чинників, здатних виступати індикаторами рівня самостійності судової влади в системі державного механізму управління;
- визначено систему правових, соціальних, ідеологічних, фінансових та організаційних умов забезпечення самостійності судової влади;
- визначено змістовні елементи самостійності судової влади, до яких віднесено: структурну відокремленість системи органів судової

влади; повноту та виключність компетенції судової влади; правотворчі повноваження судів; ресурсну автономію судової влади; функції суду в механізмі стримувань та противаг;

– запропоновано систему критеріїв самостійності судової влади, серед яких виділено: механізм фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення; спосіб виправлення судових помилок; обсяг повноважень в механізмі стримувань та противаг; значення судової практики в механізмі державного управління; гарантії належного виконання судовою владою своїх функцій;

– визначено чинники (зовнішні та внутрішні), що негативно впливають на процес розвитку та функціонування самостійної судової влади. Зокрема, до зовнішніх віднесено формально-юридичні чинники, які знаходять свій вираз і закріплення в конституційних актах та поточному законодавстві; до внутрішніх – чинники «самообмеження» судової влади.

Удосконалено положення щодо:

– змісту самостійності як засади регулювання правового статусу судової влади через загальні і спеціальні норми різних інститутів судоустрійного і процесуального законодавства;

– розмежування принципів самостійності судової влади й незалежності суддів, а саме: незалежність суддів розглядається як основний інструмент становлення судової влади, а самостійність – як результат застосування цього інструментарію;

– системи організаційно-правових гарантій самостійності судової влади, до якої включено: (а) належне ресурсне забезпечення; (б) самостійність у визначенні кадрової політики; (в) правові механізми забезпечення незалежності суддів та їх безпеки; (г) право судів ухвалювати остаточні рішення по справах, віднесених до їх компетенції і право вищих судових органів створювати нові правові положення, обов'язкові для нижчих судів.

Набули подальшого розвитку положення щодо:

– оптимізації механізму взаємодії гілок державної влади на підставі поєднання засад самостійності та єдності;

– функцій судової практики в державному управлінні взагалі та функціонуванні судової влади зокрема;

– виключності й повноти судової влади як важливих передумов становлення її самостійності.

Практичне значення одержаних результатів. Відображені в дисертації висновки, рекомендації та пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій роботі – у процесі подальшого розроблення наукових засад самостійності судової влади, поглиблення наукового обґрунтування системи гарантій самостійності суду й незалежності суддів;

– у законотворчій діяльності – при вдосконаленні нормативного регулювання основних засад судової влади, оптимізації положень чинного процесуального й судоустрійного законодавства, розробленні нових нормативно-правових актів у цій царині;

– у правозастосовній діяльності – з метою забезпечення єдності в застосуванні законодавства, що гарантує самостійність суду й незалежність суддів при розгляді й вирішенні судом юридично значущих справ;

– у навчальному процесі – при проведенні лекційних курсів і семінарських занять з таких дисциплін, як «Організація судових і правоохоронних органів», «Судові системи і порівняльне судове право», «Судове право», «Судове адміністрування», для підготовки підручників, навчальних посібників, у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорено на її засіданнях, схвалено нею й рекомендовано до захисту. Основні положення роботи висвітлювалися у доповідях і повідомленнях здобувача на міжнародних науково-практичних конференціях: «Международные стандарты прав человека и проблемы их реализации в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве стран СНГ» (м. Харків, 28-29 травня 2010 р.); «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.), а також на науково-практичному семінарі «Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування» (м. Харків, 23 квітня 2003 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дисертації, викладені у 5-ти наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, в одній статті, опублікованій у періодичному виданні іноземної держави, а також у тезах 3-х наукових доповідей.

Структура дисертації. Структура дисертації, зумовлена метою і предметом дослідження, складається з переліку умовних позначень, вступу, 2-х розділів, які охоплюють 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 216 сторінок, з

яких основний текст становить 180 сторінок. Список використаних джерел охоплює 366 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, характеризується ступінь її наукового розроблення і зв'язок з науковими планами і програмами, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслюються його методологічні, емпіричні підвалини, формулюється наукова новизна, розкривається теоретичне і практичне значення його результатів; наводяться дані про апробацію основних положень дисертації, її структуру й обсяг.

Розділ 1. «Самостійність судової влади: сутнісна характеристика» складається з 4-х підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Самостійність судової влади: поняття та зміст» розглянуто питання співвідношення категорій «незалежність суддів» і «самостійність судів». На думку дисертанта, вони співвідносяться, як частина й ціле. Перший стосується лише процесуальної діяльності судді при відправленні правосуддя, зокрема виокремлено такі її чинники: (а) процесуальні; (б) зовнішні; (в) внутрішні; (г) особистісні.

Самостійність судової влади ж є поняттям ширшим за значенням та окрім процесуальної незалежності суддів включає ще й організаційний аспект, зокрема: організаційну автономію судів як спеціальних державних органів, повноту компетенції судової влади, монопольну сферу реалізації її повноважень, власну сферу відповідальності, тільки їй властиві особливі функції, самостійну матеріальну базу, фінансово-економічне підґрунтя, автономне управління й організаційне забезпечення.

При дослідженні співвідношення понять «самостійність суду» та «самостійність судової влади» встановлено, що вони теж співвідносяться, як частина й ціле. Зазначено, що самостійність суду означає самостійне функціонування останнього з виконання конкретних завдань, а самостійність судової влади – це автономна діяльність усіх елементів, що складають судову владу, тобто судову систему й органів, що належать до цієї влади.

У підрозділі 1.2. «Самостійність судової влади в системі її принципів» розглянуто співвідношення принципів організації і функціонування судової системи й самостійності судової влади, проаналізовано законодавчі положення, що сприяють забезпеченню принципу самостійності судової влади. Висвітлено роль й місце судової

влади як самостійної гілки влади і правові засади взаємодії суду з іншими гілками влади. Зазначено, що взаємодія судової влади з іншими гілками державної влади має будуватися на базових засадах рівності й компетенційної відособленості. Такі взаємовідносини повинні виключати будь-які політичні аспекти або прояви незаконного впливу й тиску на судову гілку влади в цілому або на окремих її представників.

У підрозділі 1.3. «Правове регулювання самостійності судової влади: порівняльно-правовий аспект» досліджено питання самостійності судової влади в західній доктрині права та практиці зарубіжних країн. З метою поглибленого дослідження міжнародних стандартів принципу самостійності судової гілки влади охарактеризовано суб'єктів міжнародного права, від яких вони виходять, які поділено на три групи: міжнародні органи й установи; регіональні суб'єкти міжнародно-правового регулювання; органи суддівського співтовариства міжнародного рівня.

Проведено аналіз Основних законів низки держав, прийнятих протягом останніх 2 – 3-х десятиріч (Молдови, Хорватії, Польщі, Бразилії, Естонії, Фінляндії, Франції, Росії, Литви, Великої Британії, Іспанії, Анголи, ФРН, Данії, Португалії, Чехії, Японії, Болгарії, Угорщини, Словенії). Зазначено, що навіть активна орієнтація сучасного конституційного законодавця на принцип самостійності судової влади не дозволяє йому відійти від однієї з основних засад організації й діяльності судової влади, якою є принцип незалежності суддів.

У результаті аналізу міжнародних актів та документів суб'єктів міжнародного права зроблено висновок, що інституціональна самостійність судової гілки влади становить основу для процесуальної незалежності судді як носія цієї влади; без наявності автономного суду суддя не зможе бути незалежним під час розгляду й вирішення юридично значущих справ. Зазначено, що судова установа має бути незалежною від виконавчої влади й від сторін по справі, а судді повинні бути незмінюваними впродовж строку їх повноважень і діяти за процедурою, що гарантує ухвалення справедливого рішення по кожній розглядуваній ними справі.

У підрозділі 1.4. «Передумови становлення принципу самостійності судової влади» на підставі аналізу чинного законодавства про судоустрій й судової практики виділено чотири передумови становлення принципу самостійності як однієї з основоположних засад судової влади. З'ясовано, що вперше нормативне закріплення принципу самостійності судової влади відбулось у вітчизняному законодавстві в Законі України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р., в якому не

проводилось чіткої межі між такими поняттями, як «незалежність суддів» і «самостійність судової влади». Чинне ж процесуальне законодавство не містить прямої вказівки на принцип незалежності суддів, проте ці кодифіковані акти заклали важливі підвалини для розуміння принципу самостійності судів. Наголошено, що досить важливим положенням процесуальних кодексів і законодавства про статус суддів і є так званий суддівський індемнітет, тобто відсутність правової відповідальності служителів Феміди за висловлену позицію по справі.

Розділ 2. «Організаційно-правові гарантії самостійності судової влади» охоплює 5 підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Гарантії забезпечення самостійності судової влади: загальна характеристика» розкривається сутність і зміст поняття гарантій як правових інститутів, під якими розуміється система загальносоціальних і юридичних чинників, що сприяють належному функціонуванню органів судової влади й досягненню мети й завдань, які покладає на неї закон.

Дисертантом запропоновано гарантії самостійності судової влади поділяти на загальні (сукупність економічних, суспільно-політичних, ідеологічних, соціальних, моральних, світоглядних чинників) і спеціальні (юридичні). Зазначено, що загальні і спеціальні (юридичні) гарантії забезпечення самостійності судової влади діють комплексно: (а) загальні, маючи значний вплив і створюючи атмосферу реалізації належного судового захисту, сприяють такій самостійності; (б) спеціальні (юридичні) юридично опосередковують загальні умови, виступаючи їх правовою формою, не зливаючись, однак, з ними й не втрачаючи своєї самостійної значущості. Зауважено, що передовсім останні повинні бути зафіксовані в законодавстві про судоустрій.

До спеціальних (юридичних) гарантії самостійності судової влади віднесено: (а) належне ресурсне забезпечення судової влади; (б) повноваження судової гілки влади з утворення нових і тлумачення існуючих положень нормативно-правових актів; (в) самостійне кадрове забезпечення судів безпосередньо органами судової влади; (г) забезпечення особистої безпеки носіїв судової влади; (д) діяльність органів суддівського самоврядування, спрямовану на захист інтересів суду й суддів.

У підрозділі 2.2. «Належне ресурсне забезпечення судової влади» досліджуються проблеми організаційного забезпечення суду. Автором доведено, що належне ресурсне забезпечення судової влади – важлива гарантія самостійності судів, яка полягає: (а) в достатньому рівні

фінансування органів судової влади; (б) у створенні належних організаційних умов праці в судових установах; (в) в організаційно-технічному й інформаційному забезпеченні судів відповідно до сучасних новітніх технологій.

На підставі проведеного аналізу досвіду зарубіжних країн щодо фінансування судової влади встановлено, що обов'язок забезпечити необхідні умови для функціонування судової гілки влади покладено на державу, яка здійснює це завдання через бюджетне асигнування судів і суддів. Формами реалізації відповідного завдання держави є: (а) визначення в Державному бюджеті України видатків на фінансування судів не нижче рівня, що гарантує можливість повного й незалежного відправлення правосуддя відповідно до закону; (б) персоніфікація фінансування кожної окремої судової установи в Державному бюджеті України; (в) законодавче гарантування своєчасності й повноти фінансування судів; (г) здійснення соціального забезпечення суддів на належному рівні; (д) спрямування коштів судового збору через спеціальний фонд Державного бюджету України на ресурсне забезпечення потреб судової влади.

У підрозділі 2.3. «Судова практика як чинник самостійності судової влади» з'ясовано, що у широкому розумінні судова практика – це сукупність актів, які постановляються органами судової влади (судами загальної юрисдикції, Конституційним Судом України, Верховним Судом України, пленумами вищих спеціалізованих судів) при здійсненні ними правосуддя, а також виконанні інших установлених законом повноважень. Указані акти судових органів можуть містити нормативні приписи, роз'яснення й тлумачення норм права й мати обов'язковий характер для судів під час відправлення ними правосуддя. Акти ж судів загальної юрисдикції є актами правозастосування індивідуального характеру, які не містять нормативних приписів. Вони можуть містити лише положення казуального трактування правових норм. У сукупності ж усі акти судів загальної юрисдикції, ухвалені ними у процесі відправлення правосуддя, складають судову практику в її вузькому значенні.

Зазначено, що основна функція судової влади – індивідуальне правозастосування у процесі розгляду й вирішення судом юридично значущих справ. Функцію тлумачення норм права здійснює Конституційний Суд України. Елементи правотворчої діяльності присутні в судовій практиці вищих судових органів України, в роз'ясненнях і рекомендаціях пленумів вищих спеціалізованих судів, а також у рішеннях Конституційного Суду України й Верховного Суду України. Функція

судової практики з урівноваження й обмеження інших гілок державної влади знаходить свій прояв у діяльності адміністративного судочинства й у процесі розв'язання державно-правових конфліктів.

У підрозділі 2.4. «Кадрове забезпечення судової влади як гарантія її самостійності» розглянуто сутність та зміст поняття кадрового забезпечення судової гілки влади, надано його визначення як комплексної категорії, що охоплює діяльність уповноважених державних органів з добору кандидатів на посаду судді, просуванню його кар'єри під час перебування на посаді й очищенню суддівського корпусу від осіб, які дискредитували себе при виконанні своїх службових повноважень. Фактично йдеться про супровід діяльності судді на всіх етапах його роботи: від першого призначення на посаду – до припинення суддівських повноважень. Наведено додаткові аргументи щодо того, що вказану функцію повинні самостійно виконувати органи судової влади; роль же інших органів державної влади згідно з концепцією поділу має полягати в церемоніальному затвердженні рішень уповноважених органів судової влади.

Акцентовано увагу на необхідності розмежування конструкції «кар'єрне зростання судді» і «право на професійну реалізацію». Остання є ширшою за змістом, охоплює будь-які зміни щодо місця роботи судді (переведення до іншого суду того ж самого рівня, підвищення по службі тощо). Кар'єрне ж зростання передбачає призначення або обрання судді на посаду до суду вищої інстанції, що розглядається як визнання його професійних досягнень. До міжнародно-правових принципів кар'єрного зростання судді належать: (а) унормовані законодавством об'єктивні критерії оцінювання професійної діяльності судді, що охоплюють рівень знань, навичок і вмінь судді, його моральні якості й особистий досвід; (б) ухвалення рішення про підвищення по службі за пропозицією або згодою незалежного органу суддівського співтовариства, у складі якого більшість становлять судді; (в) стаж роботи судді і статистичні показники його діяльності не можуть служити визначальним критерієм при реалізації право судді на кар'єрне зростання, підвищенні його на посаді, але при цьому необхідно враховувати професійний досвід судді й кількість винесених рішень.

У підрозділі 2.5. «Проблема забезпечення безпеки суддів і самостійність судової влади» на підставі аналізу практики і правового регулювання у сфері забезпечення безпеки суддів відзначається недостатній рівень реалізації права судді на соціально-правовий захист і підкреслюється нагальна потреба вжиття невідкладних заходів у цій

царині. Піддається критиці позиція щодо звуження принципу недоторканності судді, наведено відповідну аргументацію. Пропонується комплекс законодавчих й організаційних заходів спрямованих на забезпечення безпеки суддів.

Автором зазначено, що безпека суддів є невід'ємним складником його недоторканності, яка, у свою чергу, є вагомою гарантією забезпечення суддівської незалежності й самостійності судової влади. Акцентовано увагу на необхідності диференціювання суддівської безпеки при відправленні суддею правосуддя й особисту його безпеку поза межами суду. Заходи забезпечення безпеки носіїв судової влади поділено на заходи організаційні й технічні, спрямовані на забезпечення особистої захищеності судді, а також на заходи у приміщеннях судів.

ВИСНОВКИ

У поданій до захисту дисертації здійснено вирішення наукового завдання з розроблення змісту і правової природи самостійності судової влади, виокремлено її складники й гарантії забезпечення, сформульовано концептуальні підходи до ролі суду в утворенні нових правових положень і приписів, обґрунтовано необхідність удосконалення чинного законодавства, що регламентує реалізацію самостійності судової влади в Україні. Основні результати наукового дослідження полягають у наступному:

1. Самостійність судової влади є найважливішим принципом її організації й діяльності. Зміст останнього розкривається в сукупності відповідних елементів, як-от: (а) структурна автономність державних органів – судів, основне завдання яких полягає в розгляді й вирішенні юридично значущих спорів у встановленому законом порядку; (б) право судів ухвалювати остаточні й обов'язкові рішення по справах, віднесених до їх компетенції; (в) правотворчі повноваження судів (вищих судових органів і Конституційного Суду України); (г) захист прав та основних свобод людини як основне завдання й функція судів; (д) повноваження судів з урівноваження органів державної влади шляхом скасування їх незаконних і неконституційних рішень, дій чи бездіяльності; (е) ресурсна автономність судової влади, що полягає в самостійній матеріальній базі, фінансово-економічній основі, автономному управлінні й організаційному забезпеченні суддів.

2. Принцип самостійності судової влади належить до фундаментальних, оскільки імплементується у різноманітні аспекти

організації й діяльності суду, реалізується через низку інших засад судоустрою й судочинства, визначає напрями розвитку відповідного законодавства.

3. Самостійність, як принцип організації й діяльності судової влади, має такі особливості: (а) це невід'ємний, основоположний, системоутворюючий елемент конституційно-правового статусу судової влади в системі державної влади, а також у взаємовідносинах із суспільними інститутами й окремими суб'єктами права (громадянами й організаціями); (б) є не самоціллю або амбіціями владного впливу суддівського корпусу, а гарантією належного виконання судом своєї основної функції – захисту прав і свобод людини; (в) є невід'ємним елементом статусу суду у правовій державі.

4. Самостійність судової влади, як структурно-функціональна характеристика цієї гілки влади і принцип її організації й діяльності, означає відособленість правового статусу суду в системі органів державної влади. Змістовно самостійність втілюється у 2-х правилах: (а) судова гілка влади повинна мати власну виключну компетенцію, владний характер якої підтверджено силою державного примусу; (б) процес реалізації наданих суду повноважень характеризується процедурною автономністю, що полягає в неможливості будь-якого зовнішнього або внутрішнього корпоративного впливу на носія судової влади при ухваленні ним рішень. Перегляд же рішень судів можливий лише в рамках ієрархічної побудови судової гілки влади.

5. Незалежність суддів й самостійність судової влади мають тісний органічний зв'язок, обумовлений їх спільною правовою природою. І незалежність суддів, і самостійність судової влади виступають важливими індикаторами розвитку демократичного суспільства, мають інструментальну цінність для реалізації прав і свобод людини, утвердження економічного зростання держави. Різними є форми зовнішнього (нормативного) вираження цих принципів. Незалежність судді означає, що він відправляє правосуддя безсторонньо. Будь-яким органам, посадовим особам і громадянам забороняється втручатися в діяльність судді й суду в цілому. Самостійність – це характеристика судової влади, що передбачає можливість виконання судом своїх конституційних повноважень власними силами й засобами в межах чинного законодавства і без необхідності затвердження рішень судів іншими органами чи посадовими особами.

6. На підставі поглибленого вивчення чинного законодавства, правозастосовної практики й реалій вітчизняного державотворення можна

виділити об'єктивні критерії інституціоналізації судової влади як самостійної й самодостатньої гілки влади. Ці критерії дозволяють оцінити ступінь реалізації принципу самостійності судової влади у практичній площині. Вихідним критерієм такої самостійності є здатність судової влади забезпечувати реальну безпеку громадянина, здійснювати ефективний захист його прав і свобод. До інших важливих критеріїв треба віднести: а) наявність власного правового статусу самостійної гілки влади в системі органів державної влади, визначеного Конституцією й чинним законодавством України; б) володіння судом дискреційними повноваженнями, що дозволяють самостійно, без приписів законодавця або дозволів інших органів і посадових осіб вирішувати питання власної компетенції, обираючи з можливих варіантів такий, що відповідає закону і внутрішньому переконанню судді; в) нормоконтроль як функцію, за допомогою якої суд надає оцінку нормативним актам, що приймаються іншими гілками влади, визначає і скасовує акти, що не відповідають принципу верховенства права; г) пряме застосування конституційних норм, загальних принципів і норм міжнародного права, що надає судам можливості не бути залежними від національного законодавця за наявності прогалин або суперечностей у чинному законодавстві; д) можливість будь-якого суду ініціювати звернення до Верховного Суду України, який, у свою чергу, вирішує питання про внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта в разі виникнення в суду сумніву під час розгляду справи щодо конституційності закону чи іншого правового акта; е) право Конституційного Суду України тлумачити Конституцію України і право судів надавати казуальну інтерпретацію законів у процесі їх застосування, що спрямовано на правове (конституційне) розуміння норм, прийнятих законодавцем; є) правотворчі функції судів і формування судового права; наявність у прийнятих органами судової влади актах праворегулятивних характеристик, тобто надання судовим актам вищих судів властивостей джерела права.

7. Аналіз системних взаємозв'язків органів судової влади з органами законодавчої й виконавчої влади дозволяє констатувати, що суди є самостійними й незалежними лише при здійсненні правосуддя, що й відображено в чинному законодавстві, а тому їх самостійність та незалежність від інших органів державної влади є відносною. Це пояснюється тим, що в державному механізмі, як цілісній системі, повністю незалежних елементів бути не може, це суперечить закономірностям функціонування цілісних соціальних систем.

8. Систему організаційно-правових гарантій самостійності судової влади складають: (а) належне ресурсне забезпечення судової влади; (б) здійснення кадрового забезпечення судів безпосередньо органами судової влади, які є незалежними від органів і посадових осіб інших гілок влади; (в) функціонально самодостатні органи суддівського самоврядування, які уповноважені відстоювати інтереси судової влади у відносинах з іншими гілками влади; (г) правові механізми забезпечення незалежності суддів та їх безпеки; (д) право судів ухвалювати остаточні рішення по справах, віднесених до їх компетенції, і право вищих судових органів створювати нові правові положення, обов'язкові для нижчих судів.

9. У становленні самостійної судової влади важливі функції виконує судова практика. Основна функція останньої – індивідуальне правозастосування у процесі розгляду й вирішення судом юридично значущих справ. Функцію тлумачення норм права здійснює Конституційний Суд України. Елементи правотворчої діяльності присутні в судовій практиці вищих судових органів України, у роз'ясненнях і рекомендаціях пленумів вищих спеціалізованих судів, а також у рішеннях Конституційного Суду України й Верховного Суду України. Функція судової практики з урівноваження й обмеження інших гілок державної влади знаходить свій прояв у діяльності адміністративного судочинства і при вирішенні державно-правових конфліктів.

10. Місце принципу самостійності судової влади в загальній системі її принципів визначається з огляду на відповідні доктринальні положення. Це фундаментальна засада, що впливає із загальноновизнаних стандартів належного судочинства й численних правових зобов'язань, взятих на себе Україною перед міжнародною спільнотою. Вимоги й імперативи, що складають зміст цього принципу, втілюються в нормативних приписах, що стосуються організації судової системи, а також процедури відправлення правосуддя. Самостійність суду – один з визначальних чинників його позиціонування у правовій демократичній державі. Самостійність – невід'ємна характеристика судової гілки влади, яка забезпечує виконання покладених на суд функцій і повноважень. Це дає підстави для віднесення самостійності до фундаментальних принципів судової влади, які становлять собою правову природу і зміст цього правового інституту в суспільстві.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Потапенко В. І. Президент України і судова влада: деякі аспекти взаємодії / В. І. Потапенко // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій ; редкол. В. Тацій [та ін.] . – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 110. – С. 263-272.
2. Потапенко В. І. До питання визначення принципу самостійності судової влади / В. І. Потапенко // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій ; редкол. В. Тацій [та ін.] . – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 112. – С. 186-195. – Бібліогр. : С. 194-195.
3. Потапенко В. І. Форми взаємовідносин судової влади і парламенту в аспекті забезпечення самостійності суду / В. І. Потапенко // Вісник господарського судочинства. – 2010. – 4. – С. 150-159.
4. Потапенко В. І. Передумови становлення принципу самостійності судової влади / В. І. Потапенко // Вісник господарського судочинства. – 2010. – 5. – С. 126-136.
5. Потапенко В. І. Передумови становлення принципу самостійності судової влади за чинним законодавством України / В. Потапенко // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2011. – 2011 р. №2(65). – С. 175-181.
6. Потапенко В. И. Роль органів судейського самоуправління України в забезпеченні принципу самостійності судів / В. И. Потапенко // Журнал наукових публікацій аспірантів і докторантів. – Курск. – 2013. – №10. – С. 79-86.
7. Потапенко В. І. Господарський кодекс – позитивний крок України у напрямку систематизації законодавства України / В. І. Потапенко // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування: Матеріали наук.–практ. семінару. (м. Харків, 23 квіт. 2003 р.) Ч.1. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / уклад. М. І. Панов, 2004. – С. 41-44 .
8. Потапенко В. І. Передумови становлення принципу самостійності судової влади за чинним законодавством України / В. І. Потапенко // Международные стандарты прав человека и проблемы их реализации в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве стран СНГ : Материали междунар. науч.-практ. конф. 28-29 мая 2010 г. : в 2 кн. / Харьк. економ.-прав. ун-т, Асоц. процесуалістів України, Акад. адвокатури України. – Х. : Право, 2011. – Кн. 1. – С. 152-154.

9. Потапенко В. І. Деякі питання формування судової практики в аспекті забезпечення самостійності судів / В. І. Потапенко // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-виклад. складу, присвяч. 15-річчя Нац. ун-ту "Одес. юрид. акад." та 165-річчю Одес. школи права, 20-21 квіт. 2012. – О. : Фенікс, 2012. – Т. 2. – С. 205-206.

АНОТАЦІЯ

Потапенко В. І. Самостійність судової влади. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2015.

Дисертацію присвячено вивченню теоретичних і практичних проблем самостійності судової влади, досліджено передумови становлення самостійності судової влади та розглянуто питання співвідношення принципу самостійності судової влади з іншими принципами судової влади. Наводиться загальна характеристика гарантій забезпечення судової влади. Розглядаються питання належного ресурсного та кадрового забезпечення судової влади як гарантій її самостійності. Досліджено проблеми забезпечення безпеки суддів.

Досліджено питання самостійності судової влади шляхом тлумачення норм права і доктринальних правових джерел як на національному, так і на міжнародному рівнях. Виявлено законодавчі прогалини у закріпленні гарантій самостійності судової влади. На підставі проведених наукових пошуків сформульовано пропозиції з удосконалення законодавства, що закріплює самостійність судової влади в Україні.

Ключові слова: судова влада, суд, самостійність судової влади; принципи судової влади, незалежність суддів.

АННОТАЦИЯ

Потапенко В. И. Самостоятельность судебной власти. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.10 – судоустройство; прокуратура и

адвокатура. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого Министерства образования и науки Украины. – Харьков, 2015.

Диссертация посвящена изучению теоретических и практических проблем самостоятельности судебной власти, исследованы предпосылки становления самостоятельности судебной власти и рассмотрен вопрос соотношения принципа самостоятельности судебной власти с другими принципами судебной власти. Исследовано содержание и проанализировано соотношение таких правовых категорий как самостоятельность и независимость судебной власти. Освещена роль и место судебной власти как самостоятельной ветви власти в государственном механизме.

В работе дано определение гарантий самостоятельности судебной власти как системы общесоциальных и юридических факторов, рассмотрены сущность и содержание понятия кадрового обеспечения судебной ветви власти. Акцентировано внимание на необходимости разделения конструкции «карьерный рост судьи» и «право на профессиональную реализацию».

На основании анализа практики и правового регулирования в сфере обеспечения безопасности судей отмечается недостаточный уровень реализации права судьи на социально-правовую защиту. Предложен комплекс законодательных и организационных мер, направленных на обеспечение безопасности судей.

Исследован вопрос самостоятельности судебной власти при толковании норм права и доктринальных правовых источников как на национальном, так и на международном уровнях. Выявлено законодательные пробелы в закреплении гарантий самостоятельности и независимости судебной власти. На основании изучения современного состояния судебно-правовой реформы и международного опыта обеспечения самостоятельности судебной власти, а также проведенного исследования сформулированы предложения по совершенствованию законодательства, закрепляющего самостоятельность и независимость судебной власти в Украине.

Ключевые слова: судебная власть, суд, принципы судебной власти, самостоятельность судебной власти, независимость судей.

SUMMARY

Potapenko V. I. Independence of the judicial authority. – On the right of a manuscript.

Thesis for scientific degree of the Candidate of Legal Sciences in speciality 12.00.10 – the judiciary, prosecution and advocacy. – Yaroslav the Wise National Law University of the Ministry of Education and Science. – Kharkiv, 2015.

The theoretical and practical problems of the independence of the judicial authority are considered in the thesis, prerequisites of formation independence of the judicial authority are analyzed. The questions of correlation of the principle of the independence of the judicial authority with the other principles of the judiciary are considered. The overall performance of guarantees of judicial authority is given. The questions of adequate resources and personnel maintenance of the judiciary as a guarantee of its independence are examined. The problems of security of judges are analyzed.

The question of independence of the judiciary by the interpretation of the law and doctrinal legal sources at the national and international levels are examined. Legislative omissions at securing guarantees the sovereignty and independence of the judiciary are detected. On the basis of scientific research proposals to improve the legislation that regulates the sovereignty and independence of the judiciary in Ukraine are formulated.

Key words: judicial authority, court, judicial system, principle of the independence of the judicial authority, sovereignty of the court, independence of the court, court cooperation with other branches of authority.

Відповідальний за випуск
док. юрид. наук, проф.
І. В. Назаров

Підписано до друку 04.09.2015 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1327.

Друкарня
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.